

RAGADVÁNYNEVEK SZOCIOLINGVISZTIKAI ELEMZÉSE

SZÁDVÁRYNÉ KISS MÁRIA

1. A puszta adatközlésektől a rövid rendszerezéseken át a nagy összefoglaló monográfiáig terjed a sora a ragadványnevekkel foglalkozó munkáknak. Az alábbiakban e nevek szociológiai hátteréről igyekszem néhány jellegzeteséget felvillantani. A „személynévkutatást nem lehet pusztán nyelvi tényekre támaszkodva, a környezetből kiszakítva vizsgálni, hanem a személynevek és a névadás mögött meg kell keresni azt az alapot, amire az egész épül: a gazdasági, társadalmi fejlődést s ezzel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását ...” (Benkő: MNy. XLV, 124). S e szempontot még fokozottabban kell érvényesíteni a ragadványnév-kutatásban, hiszen e nevek létükben függnek az adott közösségtől. (Vö.: Lőrincze: MNyj. I, 64–69, Nyr. LXXVI, 290; B. Gergely: NytudÉrt. 108. sz. 4; Balázs Judit: Nytud.Ért. 114. sz. 5).

Sárbogárd, lakóhelyem néhány ismert ősi családját, ill. azok ragadványnevét vizsgálom. A Sárvíz közeli település, az egykor kisnemesek lakta két falucskából (Tinord és Bogárd) mára tizenhárom ezer fős várossá lett. Így az egész terület ragadványnévanyagának részletes elemzése jóval túlnő e dolgozat keretein. Most inkább a szociológiai szempontú elemzés lehetőségeire, sokrétűségére szeretnék rámutatni.

A vizsgált nevek és családok az alábbiak: *Foghúzó Huszár, Náci*, ill. *Cinci Kiss, Csürkös Kovács, Főjhő Németh, Nagyfejű Németh, Puntom Varga*. Adatközlőim: negyven felnőtt és negyven általános iskolás gyermek. Pontos felsorolásuktól terjedelmi korlátok miatt eltekintek, de az egyes rendszerezési szempontjaimnál megemlítem.

2. a) Ismeretség és használati szituáció és mód. — Adatközlőim legnépesebb köre, 80%-a a *Főjhő*, 75%-a a *Puntom*, 68%-a a *Csürkös* nevet ismeri. Az eredményeket magyarázza, hogy e családok a legnépesebbek, *Csürkös* (*Kovács*) *Miska* pedig a fafűrészelő, így sok emberrel érintkezik. A beszélt nyelvben legaktívabban szintén a *Csürkös*, a *Főjhő* és a *Puntom* név él, s sokan használják még a *Cincit*. Ez utóbbi név szintén viselője munkaköre (kereskedelmi vezető) révén lett népszerű.

A használatban a nevek két alapvető szituációban működnek, az említésben és a szólításban. A *Puntom*, a *Cinci* és a *Csürkös* név a szólításban is elterjedt, főleg a munkatársak, ismerősök körében viccelődve, néha csúfolódásként. *Nagyfejű-t* és *Foghúzó-t* kizárólag a megnevezett távollétében

mondanak. Általában a szólításban kevésbé működnek a ragadványnevek egy részük vezetéknevi jellege miatt, pl. *Náci*, másik csoportjuk, pl. *Nagyfejű*, pejoratív színezete végett. Ha mégis előfordul ez a megszólítás, többnyire csak a ragadványnevet használják, pl. *Cinci*, *Puntom*. A ragadványnév + vezetéknev + keresztnév formula sem gyakori bonyolultsága miatt. S azért sem, mert a közösség tagjai a ragadványnévből általában tudják a hivatalos nevet is. *Nagyfejű*-nél és *Főjhő*-nél azonban szükséges az R + V + K vagy R + V szerkezetű forma, mert így lehet csak pontosan meghatározni a személyt. E két család ugyanis rokonságban van egymással. A *Nagyfejű Németh* beletartozik a *Főjhő Németh* családba, tehát ők *Főjhők* is, de ezt a ragadványnevüket kiszorította az egyénibb, külső tulajdonság alapján keletkezett *Nagyfejű* megnevezés. S azért is fontos a hosszabb forma, mert az utóbbi ragadványnév megyegyzik a *Szőnyegi* család nevével *Nagyfejű Szőnyegi*.

b) A nevek területi kiterjedtsége. — A ragadványnév az egy utvában lakók között a legelevenebb, mert a szomszédok érintkeznek többit és közvetlenebbül egymással. Előfordul, hogy ebben a közegben keletkeznek is ilyen nevek pl. *Náci*. E családok a város régebbi, zártabb felén, Tinordon élnek, így ragadványnevüket ott jól ismerik, s természetesen egymását is tudják, néha használják is. A horizontot tágítva egyre csökken a nevek ismertsége, hacsak más közegben nem érintkeznek az adatközlők személyesen a megnevezettekkel.

c) A nevek életkor szerinti ismertsége. — A ragadványneves megkülönböztetések elsősorban az idősek körében népszerűek. A megkérdezett általános iskolások csak a *Puntom* nevet ismerik, mert e családból még járnak iskolába gyerekek és néha csúfolják így őket. Az aktív dolgozók között a *Főjhő* és a *Csürkös* megkülönböztetés a legismertebb. A szétágazó *Főjhő* család sok helyen, sokféle emberrel került kapcsolatba. *Csürkös* munkája, a fafűrészelés pedig sokáig szinte egyedüli és nélkülözhetetlen volt a településen. A fiatal adatközlők névtudatában a *Náci* él meglepően élesen. E keresztnévi eredetű (Ignác) ragadványnév közömbös érzelmi színezete révén szinte teljesen vezetéknevként funkcionál.

d) A ragadványnév a családban. — A fiatal nemzedék már sok esetben saját családja ragadványnevét sem ismeri. A szülők, nagyszülők már nem adják tovább nevük történetét, vélt vagy valós értelmét. S általában a fiú ági öröklés a jellemző. Lányok elsősorban akkor viszik tovább, ha a név és megnevezett közvetlen kapcsolata náluk is megvan, pl. *Főjhő* „sötét bőrű, mint a fekete felhő”. Ritkán lehetséges az is, hogy a család büszke a nevére, pl. *Foghúzó* „régén járta a falut és ingyen húzott fogat”. S előfordul, hogy ugyanazon névhez a fiatalabb viselő esetében másféle magyarázatot kapcsolnak, pl. *Cinci* „beszédsajátosság vagy vékony testalkat”, később

„macskaszeretet, s a macska hívószavának alakítása”. Más a nevek megterheltsége az egyes családtagok esetében is, pl. a *Csürkös*-t leginkább az egyik testvérré használják. A feleségekre csak közvetve vonatkozik a név pl. „a *Csürkös Miska felesége*”. Közvetlen használatban ritkán fordul elő az asszonyra, pl. *Náci Mariska* — itt a vezetéknevi jelleg indokolja. A család, mint névadó közeg is számba jöhet, pl. *Főjhő*, de a családi becéző nevek, fokozott személyességük miatt, általában megmaradnak ebben a körben.

e) **A ragadványnév a munkahelyen.** — Az egyén másik fontos élettere a munkahely. A megnevezettek a postán, a vasútnál és legtöbben a termelőszövetkezetben dolgoznak vagy dolgoztak. Közvetlen munkatársaik valamennyien ismerik ragadványnevüket. Sőt előfordult az is, hogy a fiatalabb, beszármazott munkatárs évekig csak ezen a néven ismerte, pl. *Foghúzó*. A vezetők csak akkor tudnak e nevekről, ha helybeliek vagy közvetlen munkaköri kapcsolatban vannak a megnevezettel, pl. *Cinci - Náci*. A munkahelynek van szerepe a ragadványnevek keletkezésében, gyakran előfordul, hogy a munkahelyi kollektíva ad valamilyen megkülönböztetést, pl. *Foghúzó-t Mérges*-nek is hívták közvetlen munkatársai hirtelen haragja miatt.

f) **A ragadványnév az igazgatásban.** — Régen a hivatalos ügyeket is intézték ragadványnéven. Ma már ez is más képet mutat. Adatközlőim közül az anyakönyvvezetők ismerik az összes nevet. Ők helyi lakosok, és munkájuk révén sok emberrel kerülnek kapcsolatba. A lakónyilvántartó és a lakásügyekkel foglalkozó alkalmazott nem helybeli, bár egyikük férje itt született. A beházasodott nő férjétől hallott ezekről a nevekről. A nem itt lakó dolgozó alig hallotta, ill. ha igen, azonosítani nem tudja e neveket, pl. *Főjhő*. S ugyanígy a tanácsi vezetés sem ismeri a ragadványneves megkülönböztetéseket, nincsenek közvetlenebb kapcsolatban a lakosokkal, legfeljebb csak hallották e neveket. A rendőrség ügyfélszolgálatán dolgozó adatközlő azonban mindegyik nevet el tudta helyezni. Ő már mintegy harmincöt éve foglalkozik a különböző bejelentésekkel. De ő sem a munkahelyén használja leginkább a ragadványneveket. Tehát az igazgatásból már szinte teljesen kikoptak ezek a megnevezések.

g) **A ragadványnév az egészségügyben.** — A betegellátásban a körzeti orvosok kötődnek legjobban az egyénekhez. Kiválasztott megnevezetteim egy körzetbe tartoznak. Orvosuk azonban nem tudja ragadványnevüket. A rendelőkben sem hangzanak el ilyen nevek. Egyetlen személyt ismer, a *Főjhő* fiút, akivel iskolába járt együtt és ott hallotta a nevét. Az egészségügyi alkalmazottak ismerete elsősorban származásuk, ill. lakóhelyük függvénye. Ők, a pontos azonosítás végett, még előfordul, hogy egymás között használják e neveket.

h) A ragadványnév és az iskola. — A városban több óvoda, általános iskola és egy gimnázium működik. Az óvodában a fiatal nevelőgárda alig ismeri e neveket, az idősebbek pedig a város másik részén élnek és így csak hallottak egyik másik névről. A két iskolatípus alapvető különbséget mutat, mert tantestülete és diáksága is más összetételű. Az általános iskolában több a helybeli. A gimnázium felvevő körzete szélesebb, valamint a tanári karban is kevés a tősgyökeres sárbogárdi. Így a ragadványnév elvesztette elsődleges megkülönböztető szerepét, használata elkerülhető. Az általános iskolában azonban az idősebb, helyi pedagógusok még a tantestületben, sőt a gyerekek előtt is használták a ragadványnevet, pl. *Puntom*, *Főjhő*. Mára teljesen kiszorult a tanári szobából és a gyerekek köréből is. Változott a névadási szokás, melynek következtében a gyerekek változatosabb keresztneveket kapnak. S a betelepültek megszorodása a vezetéknevek homonimáját csökkenti. Természetesen az iskola létrehoz megkülönböztető neveket, de ezek iskolán kívüli rögzítésére már egyre kevesebb az esély. A továbbtanulás miatt teljesen szétesik a nevet adó közösség, s a megnevezett saját „csúfnév” nem népszerűsíti. Régen ez a forrás is gazdagabb és hagyományörzőbb volt, hiszen a gyerekek otthon maradtak, előbb és szervezetben illeszkedtek a falu rendjébe. Pl. a *Cinci*-t és a *Puntom*-ot diákok adták.

i) A ragadványnév az egyházban. — Az említett családok valamennyien reformátusok. A nyugdíjas lelkészek azonban nem ismerték a *Ćsürkös*, a *Nagyfejű* és a *Puntom* nevet. Viselőik ugyanis nem templomos emberek. A többiek viszont járnak templomba, s így a lelkészek is tudják, használják nevüket. A lelkész minden korosztállyal, minden réteggel foglalkozik. Tekintélye neki is van, de a lelkigondozás mélyebb kapcsolatot feltételez, bár kisebb közösségben. S a harmincnégy év alatt kimunkált személyes kapcsolatok révén ők „beavatottá” váltak. Az új lelkész házaspár természetesen alig ismeri e neveket. A *Foghúzó*-t tudták, hogy ki a gyülekezeti tagokon keresztül. S más ragadványneveket is hallottak, ismernek, mert a szűkebb tagság őket sem tekinti idegennek és előttük is használják e neveket. Tehát az egyház hagyományörzőbb volta — sokáig részben írásban is rögzítették a neveket —, valamint sok idős tagja révén tovább fenntartja a ragadványneveket.